

José-Manuel Alonso Varea.

Psicòleg. Consultor, investigador i docent en benestar, salut i organitzacions.

Llicenciat en Màster en Administració Pública (ESADE)

www.alonsovarea.com

EL PAPER DE LA INFANCIA EN EL FUTUR DE LA INFANCIA

ESTEM REALMENT INTERESATS EN QUE ELLS CONTRIBUEIXIN A CREAR EL SEU FUTUR?

En aquesta aportació s'assenyalen alguns reptes dels adults, tant com a professionals com a pares i mares, en el seu posicionament davant del futur dels infants i adolescents. A la segona part es proposa incorporar més sovint a l'estudi de les realitats de la infància als propis infants i adolescents, doncs a més de ser una forma de complir amb la Convenció de Nacions Unides sobre els Drets dels Infants disposem de metodologies i tècniques per poder incorporar la seva participació per adequar millor les polítiques i les respostes, no només pels infants i adolescents que pateixen situacions de violència sinó per a tots ells en general.

COM TREBALLEM ELS ADULTS PEL FUTUR DELS INFANTS I ADOLESCENTS?

ALGUNES PARADOXES I REPTES COM A PROFESSIONALS

Com podríem explicar als infants i adolescents que:

TENIM encara moltes representacions socials entre els adults, professionals o no, que es resisteixen a reconèixer les capacitats, competències i drets de la infància, que continuen sense admetre que fins ara eren les diferents disciplines les que no eren competents per a entendre suficientment a la infància. Molts adults encara exclouen a la infància com si els adults fóssim les úniques persones “responsables, capaces, competents, fiables, etc”. Això genera actituds del tipus “la infància no es un tema prioritari”, “es una qüestió privada de cada família”, etc. La sensació que es te es que hi

ha poca responsabilitat col·lectiva i es valora a la infància pel que arribarà a ser i no pel que es (Casas, 1998).

SABEM com prevenir les situacions de desprotecció que els hi afecten, tenint polítiques, mètodes i tècniques avaluades que demostrin la seva eficàcia, PERO no les apliquem prou, entre d'altres raons perquè encara no creem prou dinàmiques per donar més rellevància social i política al benestar dels infants.

Aquesta incapacitat no es exclusiva dels professionals que ens movem en el món de la infància i adolescència, per exemple el propi sistema de salut en general està planificat a la inversa donant escassa importància a la prevenció. Un estudi canadenc va mostrar que el 62% de la contribució potencial a la disminució de la mortalitat es deguda a l'entorn i a l'estil de vida (19% i 43% respectivament), malgrat això la despesa dels sistemes de salut assigna un 1,6% a l'entorn i més del 90% al sistema de cures.

SOM milers de professionals a Catalunya en serveis adreçats a la infància i adolescència, tant a nivell primari com secundari, des diferents àmbits: salut, educació formal i informal, serveis socials, policials, judicials, etc. **PERO tenim molt poc pes com a lobby compromès en el benestar infantil.**

SI ELS INFANTS I ADOLESCENTS SABESSIN EL QUE FEM, HI ESTARIEN D'ACORD EN...

- invertir poc en programes de prevenció de les separacions dels infants de les seves famílies malgrat que es més econòmic el treball educatiu en el medi que una plaça de centre residencial?
- les mancances greus de planificació, coordinació i avaluació de les polítiques i recursos adreçats a ells?
- prioritzar les alternatives residencials davant les famílies d'acollida?
- (...)

ALGUNES PARADOXES I REPTES COM A PARES/MARES

Davant d'un panorama social canviant, les institucions i els adults hem d'afrontar, entre d'altres, aquests reptes:

Com educar als infants i adolescents en el marc dels drets? Això incrementa la dificultat del nostre paper com a pares i mares però es necessari per a que entenguin i compleixin els seus deures. Cal utilitzar estils educatius respectuosos amb les necessitats de la infància i formes de correcció raonades i basades en el llenguatge i no en la força física ni en el xantatge emocional. Cal assumir que un dels principals drets i necessitats dels infants es adquirir un sistema de valors i normes i que la participació y autonomia han d'ésser progressives, alhora que establim límits al comportament.

Com explicar-los la Convenció de Nacions Unides sobre els drets dels infants? Els hem explicat no massa be i hi ha una idea força estesa entre ells de drets sense deures, amb la qual cosa s'aconsegueix l'efecte contrari de des-responsabilització i que demanin que siguin els altres el que s'esforcin.

Com proporcionar una infància als infants sense tancar-los en una torre d'ivori i sense enyorar el passat? Potser fan falta, com assenyala Postman (1990) pares i mares rebels i que vagin a contracorrent: es a dir, que ajudin als infants a no satisfer immediatament els desitjos, que els hi facin comprendre la necessitat de respectar normes i controls, que els facilitin el accés a la seva família extensa, que controlin i eduquin en l'ús dels mitjans de comunicació, que els donin cultura, etc.

EL PAPER DE LA INFANCIA EN EL FUTUR DE LA INFANCIA. COM AFAVORIR LA SEVA PARTICIPACIO A L'INVESTIGACIO SOBRE ELLS MATEIXOS?

No podem respondre a la qüestió “el paper de la infància en el futur de la infància” si no estudiem i aprenem sobre els seus punts de vista i no fem un autèntic exercici de participació encaminat a que siguin conscients i co-responsables de la seva situació social com a grup.

Massa vegades la participació dels infants, particularment al discutir temes difícils com la violència contra ells,

- es merament simbòlica, quan només façana.
- s’ha produït quasi exclusivament en la recollida de dades.

Hem d’aprendre de la investigació ja existent -investigació secundària- (això suposa interessar-nos més en saber el que es va sabent) sense emprendre noves investigacions amb els infants i adolescents, així com realitzar més investigació primària directament dels infants i adolescents.

Aconseguir la participació dels infants més petits pot ser difícil, i requereix diferents enfocaments en funció de l’edat i maduresa de l’infant

Promoure una investigació que vegi als infants com a agents actius en la seva pròpia vida, no com a víctimes passives o ‘subjectes’ d’investigació en estudis dissenyats només per adults.

Malgrat això, a diferents llocs cada cop es més freqüent que els infants treballin amb enfocaments participatius i tècniques de investigació amb joves de més edat o amb adults per elaborar les preguntes, decidir quins seran els enquestats més apropiats, realitzar entrevistes i altres mètodes de recollida de dades, així com analitzar els resultats de les seves investigacions. Els infants poden jugar un important rol com a investigadors i com a enquestats.

ALGUNES INDICACIONS GENERALS

- No hi ha una única manera “correcta” de fer participar als infants en la investigació. La investigació sobre els infants i adolescents no ha d’esser un assumpte exclusiu del món universitari, hi ha moltes possibilitats de

col·laboració i els professionals d'atenció poden investigar igualment amb determinada formació.

- Decidir amb honestat quin treball poden fer de forma realista els investigadors adults, i quines tasques poden ser compartides o conduïdes pels infants, actuant sempre en l'interès superior dels infants.
- Tractar d'incloure beneficis pels infants que triïn formar part en la investigació, per exemple: satisfacció per participar, major confiança, desenvolupament d'aptituds, temps per a conversar amb un oient atent, major consciència i accés a adults i organitzacions humanitàries.
- Compartir les metes i expectatives entre tots perquè tothom pugui comprendre les necessitats i interessos de cada membre de l'equip, joves i grans. Elaborar un contracte grupal o regles bàsiques per a definir l'escenari del treball conjunt.
- Reconèixer que es possible que els infants no vulguin participar en tots els passos de la investigació. Triar no participar també es una forma de participació.
- Conversar sobre la investigació sense utilitzar el llenguatge acadèmic, a fi que les interaccions siguin menys intimidants.
- Tractar d'incloure a infants de diverses edats, aptituds i habilitats. Considerar que formin part infants amb dificultades físiques, de llenguatge i de aprenentatge.
- Examinar críticament les pròpies premisses i prejudicis sobre las capacitats i vulnerabilitats dels infants i la qualitat de les seves idees i percepcions.

CODIS DE CONDUCTA

Es recomana consultar els codis de conducta generals sobre intervenció en protecció infantil així com codis específics per a la investigació. Dintre dels primers recomanem consultar el de la Aliança Internacional Save the Children (www.savethechildren.net/alliance/resources/publications/main.html) que podria ser profitós discutir dintre de l'equip de investigació, del qual citem alguns punts:

“Els membres del personal i voluntaris mai deuen:

- Mantenir relaciones infants que d'alguna manera podrien ser considerades explotadores o abusives o posar a un infant en risc d'abús.

- Usar llenguatge, fer suggeriments o oferir consells inapropiats, ofensius o insultants.
- Comportar-se físicament de manera inadequada o sexualment provocativa.
- Fer pels infants coses de naturalesa personal que ells puguin fer per ells mateixos
- Permetre o participar en conductes d'infants que siguin il·legals, insegures o abusives.
- Actuar de formes que pretenguin avergonyir, humiliar, menysprear o degradar als infants, o perpetrar alguna forma d'abús emocional.
- Discriminar, mostrar tractament diferencial o afavorir a infants particulars en perjudici d'altres.

Es important que tot el personal i voluntaris que tenen contacte amb infants:

- Assegurin que existeix una cultura de franquesa que possibiliti que tota qüestió o preocupació sigui plantejada i discutida.
- Assegurin que existeixi un sentit de rendició de comptes, de forma que no quedin sense qüestionar les males pràctiques o conductes potencialment abusives
- Empoderin als infants: discutint amb ells seus drets, el que es acceptable i inacceptable, i el que ells poden fer si sorgeix un problema.

Existeixen diversos codis d'ètica, i en alguns països hi ha **comitès d'ètica de la investigació**, però el millor es una discussió plena dintre de l'equip d'investigació, sobre los problemes ètics específics suscitats per un projecte particular. Aquests codis parlen de:

- Evitar el dany als participants
- Protecció infantil
- Consentiment informat
- Confidencialitat
- Un enfocament inclusiu
- Retribució justa per la participació
- Benestar del personal de la investigació
- Rendició de comptes més amplia

LLISTA DE CONSIDERACIONS ÈTIQUES EN LA INVESTIGACIÓ EN QUE PARTICIPEN INFANTS

- Avaluar els riscos de dany als participants a través de la investigació, i fer plans per minimitzar-los.
- Assegurar que tots els participants donin el seu consentiment informat a la seva participació, assegurant que aquests sàpiguen que poden retirar el seu consentiment en qualsevol moment.
- Buscar consentiment de pares i tutors.
- Prendre les mesures necessàries per a protegir la confidencialitat dels enquestats.
- Estar preparats para tractar l'angoixa que els infants puguin expressar durant el procés de investigació.
- Assegurar que els mètodes elegits maximitzen les ocasions de que els infants participin plenament.
- Buscar el suport d'organitzacions de la comunitat, persones importants en la vida dels infants en l'àmbit local.
- Garantitzar que la informació relativa a la investigació es rebí de manera comprensible i atractiva pels infants, i inclogui informació sobre el seus drets com a enquestats, i sobre com es manegaran los dades que proporcionin.

COM PODEN PARTICIPAR ELS INFANTS I ADOLESCENTS?

No hi ha una sola manera correcta de fer participar als infants, i tampoc hi ha cap tècnica ideal a usar en la investigació amb infants. Idealment, consultar con los propis infants sobre el que pensen seria una manera adequada de formar part.

ROLS ESPECÍFICS QUE ELS INFANTS PODEN ASUMIR EN LA INVESTIGACIÓ

Diferents grups d'infants podrien formar part en diferents etapes del procés.

Com a assessors

- Membres de grups assessors
- Per ser consultats sobre qüestions específiques

Com a enquestats

- omplir qüestionaris quantitatius
- Ser entrevistats
- Prendre part en discussions de grups focals
- Prendre part en treball grupal actiu, com teatre, dibuix, cant, exercicis de classificació i puntuació
- Validar conclusions escoltant resums i confirmant punts clau
- Ajudar a desenvolupar recomanacions

Com a co-investigadors

- Planificar la investigació juntament amb els adults
- Actuar com a investigadors inter-pares, realitzant treball de camp
- Actuar com a assistents d'investigació

Com a treballadors del desenvolupament

- Liderar projectes sobre qüestions d'importància per a ells
- Desenvolupar plans per a fer incidència o adoptar accions a partir del treball d'investigació.

ETAPES DE LA INVESTIGACIÓ PARTICIPATIVA EN LA QUAL PODEN PARTICIPAR

- Planificació i desenvolupament inicial de la investigació
- Disseny detallat de la investigació
- Treball de camp. Hi ha nombroses formes de incrementar la participació activa dels infants en la recollida de la informació, no només com a enquestats.
- Anàlisi i redacció

TRES EJEMPLOS D'INVESTIGACIÓN CON LOS NIÑOS Y ADOLESCENTES

INVESTIGACIÓN SOBRE AGRESORES SEXUALES MENORES DE EDAD

Es pot trobar detallada a ALONSO, J.M./ HORNO, P. (2005): **Advocacy, construcción de redes y formación: Una experiencia de buena práctica en intervención sobre el abuso sexual infantil.** Save the Children España www.savethechildren.es/interior_fills.asp?IdItem=1123

El "Programa de Intervención Psicoterapéutica, Orientación Social y Jurídica en Familias en cuyo seno se produce Violencia Doméstica y Tratamiento a Agresores de Violencia Sexual y /o Doméstica" de la Fundación Márgenes y Vínculos www.fmyv.org nace de la necesidad de abordar la problemática del maltrato infantil a nivel integral, y por tanto se requiere tanto de la reparación del daño a la víctima como de la rehabilitación del agresor. Se trata de un recurso especializado para el tratamiento de la violencia familiar, así como el tratamiento de abusadores/ agresores y/o menores (infractores o no) que ejerzan diversas formas de violencia, y que por tanto, su detección y/o intervención van encaminadas a prevenir la aparición de otras conductas desadaptativas que repercutan en el desarrollo integral en este caso del menor, a nivel individual, familiar y social; por lo que, la finalidad de este programa es básicamente de acciones preventivas en cuanto a la Protección de la Infancia en general.

El objetivo fundamental de la investigación era tratar de comprender el fenómeno de los agresores sexuales menores de edad a través de su propia percepción del mismo, dándoles voz. Hemos intentado conocer qué piensan ellos sobre la víctima, sobre el abuso en sí mismo, sobre sí mismos como agresores y sobre la reacción de la familia y la sociedad hacia ellos una vez que el abuso ha sido detectado. Las verbalizaciones de los menores, obtenidas a través de entrevistas semiestructuradas, se han registrado en lo que hemos denominado "Protocolo de Explotación de Datos". Los participantes fueron 10 menores, en edades comprendidas entre los 10 y 13 años de edad, todos ellos varones, no encontrándose presente ninguna niña en esta muestra. Proceden por igual de un contexto rural (50%) y urbano (50%). Sus contextos de convivencia son mayoritariamente la familia nuclear (80%), no teniendo antecedentes de haber padecido violencia sexual y/o cualquier otro tipo de maltrato (60%). Las edades en las que se cometieron las conductas ofensivas, son igualmente de mayor frecuencia las de 10 y 12 años.

CONSENTIMIENTO INFORMADO DE NIÑOS Y NIÑAS CON DIFICULTADES DE

COMUNICACIÓN. proyecto conjunto entre Hammersmith y Fulham Social Services

(Londres) y Save the Children, en SAVE THE CHILDREN: [¿Así que quieres hacer participar a los niños y niñas en la investigación?](#)

www.savethechildren.es/interior_fills.asp?IdItem=1123

El proyecto examinó formas de consultar a niños y niñas y adolescentes con discapacidades respecto a servicios para ellos. Los niños y niñas del estudio tenían entre 4 y 14 años y tenían una variedad de discapacidades y necesidades

comunicacionales. Los investigadores tenían una serie de preocupaciones sobre cómo obtener un consentimiento válido de sus encuestados, y cómo asegurar la confidencialidad. Trabajar estrechamente con profesionales de un centro de día donde iban los niños y niñas fue muy útil para alentar a padres y niños y niñas a aceptar tomar parte, pero ¿ello no les habrá hecho difícil rehusarse? Fue difícil mantener el anonimato de los encuestados con este alto nivel de participación del personal. En términos de obtener consentimiento, en algunos casos fue satisfactorio, según se muestra en el siguiente relato:

‘Dije: ¿te cuento un poco sobre por qué estoy aquí? Ella hizo una seña afirmativa. Saqué el folleto. Se lo leí entero, le mostré la ilustración, expliqué que lo ella dijera iría en el libro pero no su nombre. Dije no tienes que decir nada que no quieras decir, dije puedes detenerte cuando quieras. Pregunté si estaba bien conversar con ella sobre [el Centro]. Ella hizo una seña afirmativa’.

También se consideró importante el consentimiento continuo. Un investigador estableció un medio para que los niños y niñas indicaran que deseaban detenerse:

‘Saqué la señal de “Alto”, se la di al niño y expliqué que si quería detenerse un momento, detenerse para comer o beber, o sólo descansar, o detenerse por hoy día, o detenerse por completo, podía hacérmelo saber levantando la señal de alto. Dije, “¿cómo me harás saber si quieres detenerte?”, y él levantó la señal y sonrió’.

LOS NIÑOS Y NIÑAS HABLAN SOBRE LAS BOFETADAS

Carolyn Willow y Tina Hyder en SAVE THE CHILDREN: [¿Así que quieres hacer participar a los niños y niñas en la investigación?](#)

www.savethechildren.es/interior_fills.asp?IdItem=1123

En 1997 el gobierno británico publicó un documento de consulta sobre el castigo físico a los niños y niñas en el hogar. Dado que los niños y niñas de menos edad tienen mucho más probabilidad de ser abofeteados que los de más edad, Save the Children Reino Unido y la Oficina Nacional de niños y niñas consideraron esencial recabar los puntos de vista de los más afectados por esta forma de castigo: los mismos niños y niñas pequeños. Se realizaron 16 discusiones con grupos de entre 3 y 6 niños y niñas. Los niños y niñas de 5, 6 y 7 años fueron escuchados separadamente (Willow and Hyder 1998).

Discutir el tema de las bofetadas como forma de castigo puede ser difícil para los niños y niñas, y la cuestión debe ser abordada con cautela y sensibilidad. Nuestro punto de partida es que los niños y niñas tienen un derecho humano básico a ser escuchados en asuntos que los afectan, y que toca a los adultos abordar a los niños y niñas de una manera atractiva y eficaz. Con un enfoque festivo y centrado en los niños y niñas consideramos que los niños y niñas podrían interesarse más y también sentirse más seguros respecto a ofrecer sus opiniones y pensamientos. Se ideó un libro de cuentos, en consulta con un artista, que presentaba a un personaje de historietas llamado Splodge. Splodge es un alienígena que llega de visita de otro planeta, y siente curiosidad por la vida en la tierra. Los niños y niñas con los que conversamos, de entre 5 y 7 años de edad (hubo uno de 4 años), estaban extremadamente interesados en Splodge. En la primera presentación, pasaron cierto tiempo discutiendo si Splodge era varón o hembra, ponderando cómo había viajado a la tierra y también haciendo observaciones sobre su extraña apariencia.

Estas primeras conversaciones significaban que los niños y niñas establecieron rápidamente una relación con el personaje. Otro punto importante fue que aunque todos los participantes estaban conscientes de la realidad de la situación (los adultos estaban haciendo preguntas mediante una historia), los niños y niñas prontamente suspendieron su incredulidad y respondieron a las preguntas que Splodge planteaba, y dirigieron sus respuestas a Splodge, no a los adultos. Hubo algunos momentos conmovedores cuando unos niños y niñas se pararon delante del libro de cuentos para demostrar lo que es una bofetada: un niño se golpeó duramente en la pierna, diciendo a Splodge, “es así, sólo que más duro”. Splodge hizo una serie de 10 preguntas a los niños y niñas, por ejemplo: ¿Quién sabe lo que es una bofetada? ¿Qué se siente recibir una bofetada? ¿Por qué creen que se abofetea a los niños y niñas?

Hay una serie de factores que contribuyeron al éxito de Splodge como medio de que los niños y niñas transmitieran sus puntos de vista sobre las bofetadas. Un factor fue la formulación de las preguntas. Splodge no preguntaba qué le pasa a uno, sino que preguntaba qué les pasa a los niños

y niñas en general. Por ejemplo, 'Splodge pregunta: ¿Por qué creen que se abofetea a los niños y niñas?' Esto permitió a los niños y niñas intervenir para generalizar o para basarse en su experiencia personal, como fuera el caso. Claramente esto fue útil, especialmente si los niños y niñas tenían una experiencia difícil que relatar.

La historia misma fue producida como un gran libro. Esto ayudó a establecer la sesión de consulta como un acontecimiento, algo fuera de lo ordinario, para captar así la atención de los niños y niñas. En posteriores consultas con niños y niñas sobre otras cuestiones tales como sus experiencias de pobreza, el personaje de Splodge había sido convertido en un gran títere de mano. El títere era presentado a los niños y niñas al final de cada sesión. En un grupo, cuando se decía a los niños y niñas "Tenemos una sorpresa para ustedes. ¿Adivinen qué tenemos aquí?", algunos miraban con ilusión la puerta del aula y preguntaban si Splodge iba a entrar a verlos. Estaban muy contentos con el títere, pero su entusiasmo y esperanza de ver a Splodge en la 'vida real' muestran cuánto creían en el personaje.

REFERENCIAS BIBLIOGRAFICAS

ALONSO, J.M./ HORNO, P. (2005): Una experiencia de buena práctica en intervención sobre el abuso sexual infantil: **Advocacy, construcción de redes y formación**. informe sobre el programa de prevención y sensibilización del abuso sexual infantil (1998-2004) Save the Children España www.savethechildren.es/interior_fills.asp?IdItem=1123

ALIANZA INTERNACIONAL SAVE THE CHILDREN: **¿Así que quieres hacer participar a los niños y niñas en la investigación?** Paquete de herramientas para apoyar la participación significativa y ética de los niños y niñas en la investigación relativa a la violencia contra los niños y niñas www.savethechildren.es/interior_fills.asp?IdItem=1123

ALIANZA INTERNACIONAL SAVE THE CHILDREN: **Política de protección infantil**. (sencillo código de conducta para personas que trabajan con niños y niñas) www.savethechildren.net/alliance/resources/publications/main.html

CASAS, F. (1998) **Infancia: perspectivas psicosociales**. Barcelona. Paidós. Serie bienestar y calidad de vida.

POSTMAN, N. (1990): **La desaparición de la infantesa**. Eumo Editorial. Vic.